

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri

Pınar Akçalı

Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Bu makaleye atf için: Akçalı, Pınar, “Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5 (Bahar 2005), s. 138-160.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri

Pınar AKÇALI*

ÖZET

Bu makale Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen dönemde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. İki ülke ilişkileri, 1991-1994 yılları arasında Tacikistan'ın Türk/Türkî olmaması, ekonomik koşullarının olumsuzluğu, Tacik İç Savaşı ve bu ülkenin İran ve Rusya ile olan yakın ilişkisi nedeniyle kısıtlı kalmıştır. 1995-2003 arası dönemde ise iki ülke ilişkileri Tacikistan'ın Orta Asya coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olduğunun Türkiye tarafından daha iyi anlaşılması, Tacik İç Savaşı'nın önemli bir siyasal uzlaşa ile sonuçlanması ve Tacikistan'ın bölgesel istikrar için vazgeçilmezliği gibi etkenler nedeniyle gelişmiştir. Türkiye-Tacikistan ilişkilerinde bugün gelinen nokta değerlendirildiğinde, bağımsızlığın hemen ardından gelen ilk yıllara oranla ilerleme olduğu, fakat bu ilerlemenin henüz istenen düzeyde gerçekleşmediği sonucuna varmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tacikistan, Bölgesel İstikrar, Türkî Cumhuriyetler, Tacikistan İç Savaşı, Türk-Tacik İlişkileri.

Turkish-Tajik Relations After the Independence

ABSTRACT

This article aims to analyze the relations between Turkey and Tajikistan in the aftermath of the dissolution of the Soviet Union. The relations between these two countries remained rather limited in the period of 1991-1994 because Tajikistan was not Turkic, faced negative economic conditions, went through a civil war, and had closer ties with Iran and Russia. Between 1995 and 2003, however, these relations improved as Turkey better realized the fact that Tajikistan was both an inseparable part of Central Asian geography and critical for regional stability. Furthermore, in this period, Tajik Civil War ended with an important political reconciliation. It is concluded that although there has been a relative improvement in Turkish-Tajik relations since Tajikistan's independence, it has not yet reached to a satisfactory level.

Keywords: Tajikistan, Regional Stability, Turkic Republics, Tajik Civil War, Turkish-Tajik Relations.

* Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız birer ülke olarak ortaya çıkan Orta Asya cumhuriyetleri, hem yerel/bölgesel düzeyde hem de uluslararası alanda yeni bir dönemi başlattılar. Beklenmedik bir şekilde elde edilen olan bağımsızlık deneyimi, bu ülkeler açısından bir yandan yeni fırsatlar, diğer yandan ise bir dizi yeni yükümlülükler anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan hem Rusya ile bağlarını yeniden gözden geçirmek, hem de bölge ve bölge dışı ülkelerle yeni ilişkiler kurmak durumundaydılar.¹

Bu beklenmedik gelişme yalnızca Orta Asya'nın yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerini değil, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tüm diğer bölge ülkelerini de derinden etkilemişti.² Türkiye bağımsızlığın hemen ardından önce Azerbaycan'ı, daha sonra da tüm Orta Asya ülkelerini tanıdığını açıklamıştı. Bazı araştırmacılara göre o dönemde Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri ve yeni bölgesel konumu, Türk dış politikasının en ağırlıklı konularından birini oluşturmaktaydı. Bu çerçevede aralarında ordu, iş çevreleri, dinsel örgütler, Türkçü gruplar ve hatta mafyanın da bulunduğu pek çok kişi ve kurum, Türkiye'nin Orta Asya politikasını etkilemek için rekabet içine girdi.³

Bağımsızlığın hemen ardından ortaya çıkan bu yeni duruma biraz daha ayrıntılı bakıldığında, Türkiye'nin, Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan üzerine yoğunlaştığı ve Tacikistan'a bir ölçüde uzak kaldığı öne sürülebilir. Bu çalışma, Türkiye'nin Tacikistan ile ilişkilerini 1991'den günümüze dek incelemeyi amaçlamaktadır. Birinci kısım, Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkilerin ilk dönemini ve bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerinin neden kısıtlı kaldığını incelemektedir. İkinci kısımda ilişkilerin canlanması ve bu canlanmanın nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonuç kısmında ise Türkiye-Tacikistan ilişkilerinde bugün gelinen nokta değerlendirilecek ve geleceğe yönelik bazı öneriler sunulacaktır.

¹ Hooman Peimani, *Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia*, Londra, Praeger, 1998, s. 30.

² Bu bağlamda bölge dışından bazı ülkelerin de ilk günden başlayarak Orta Asya'nın artan öneminin farkında olduğunu belirtmek gerekir. Bu ülkelerin başında Ocak 1992'de Kazakistan ve Kırgızistan'ı, Şubat 1992'de de Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı tanıyan Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Bu konuda bkz. Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya* (çev. Hakan Gür), Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 261.

³ Gareth M. Winrow, "Turkey and the Newly Independent Countries of Central Asia and the Transcaucasus", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Boulder, Colorado, Lynne Reiner Publishers, 2001 s. 173.

Tacikistan yüzölçümü bakımından en küçük olan ve bölgenin güneydoğusunda yer alan bir Orta Asya ülkesidir. Tacikler İran kökenli bir halk olmalarına karşın, büyük oranda Sünni Müslümandırlar. 1868'de bölgenin kuzeyi Ruslar tarafından işgal edilmiş, ama güneyi Buhara Hanlığı'nın egemenliğinde kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra Tacikistan önce Özbekistan'a bağlanmış, 1929'daysa ülkenin en yüksek idari birimi olan "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" konumuna yükseltilmiştir. 24 Ağustos 1990'da özerkliğini ilan eden Tacikistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsız olmuştur.

Tacik siyasi yaşamına damgasını vuran en çarpıcı gelişme bağımsızlığa giden yolda ve hemen sonrasında etkinliğini giderek artıran muhalif hareketlerin iktidara gelmeleri oldu. 1992'de kurulan *Ulusal Uzlaşma Hükümeti*'nde yer alan 24 bakanın 8'i muhalif güçlerden oluşmaktaydı.⁴ Fakat, bu yeni hükümetin Tacikistan'da siyasal ve ekonomik gücü uzun yıllar elinde bulunduran kuzeyli kabilelerce benimsenmemesi sonucu ülkede huzursuzluk arttı ve Tacikistan iç savaşa sürüklendi.⁵ 1992 sonunda muhalif gruplar büyük ölçüde yenilgiye uğradı ve liderleri ülke dışına kaçtı. Fakat, savaşın tam anlamıyla son bulması 1995 yılında başlayan ve iki yıldan fazla süren görüşmelerden sonra 27 Haziran 1997'de imzalanan barış anlaşması ile gerçekleşti. Bu anlaşma gereği her iki taraf, karşılıklı güven oluşturabilmek için silahlarını önemli ölçüde azaltmayı kabul etti. Buna ek olarak muhalif grupların hükümette yer alması da karara bağlandı. Oluşturulan yeni *Ulusal Uzlaşma Hükümeti* Mart 2000'de gerçekleşen seçimlerin ardından kendi kendisini feshetti.⁶

Haziran 2003'de yapılan halkoylaması sonucu Devlet Başkanı Rahmanov'un 2006'da sona erecek olan görev süresinin iki kez üst üste uzatılması önerisi kabul edildi. Buna göre Rahmanov'un 2006'dan başlayarak toplam 14 yıl daha görevde kalması öngörülmektedir. Resmi makamlar halkın %96'sının oy verdiğini ve oyların %93'ünün önerinin desteklenmesi yönünde kullanıldığını duyurdular.⁷

Tanımadan Durağanlığa: 1991-1994

Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkiler Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından Türkiye'nin 16 Aralık 1991'de Tacikistan'ın

⁴ *Central Asia Brief*, No 2, 1992, s. 5.

⁵ Dilip Hiro, *Between Marx and Muhammed: The Changing Face of Central Asia*, Londra, Harper Collins Publishers, 1995, s. 208; Keith Martin, "Tajikistan: Civil War Without End", *RFE/RL Research Report*, Cilt 2. No. 33, 20 Ağustos 1993, s. 20.

⁶ Peimani, *Security and the Future of Central Asia*, s.129.

⁷ *BBC News Word Edition*, "Country Profile: Tajikistan", 11 Şubat 2004, http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/1296639.stm.

bağımsızlığını tanıması ile başladı. 29 Ocak 1992'de Moskova'da imzalanan *Diplomatik İlişki Tesisine İlişkin Protokol* ile diplomatik ilişkiler resmen kuruldu ve Türkiye Tacikistan'da büyükelçilik açan ilk ülkelerden biri oldu.⁸ 1 Mart 1992'de Duşanbe'de *Kültür İşbirliği Anlaşması*, 5 Nisan'da ise *Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Anlaşması* imzalandı.⁹ Aynı yıl Tacikistan, diğer dört Orta Asya ülkesi, Azerbaycan ve Afganistan'la birlikte Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (EİÖ) üye yapıldı.¹⁰

Bu gelişmeleri izleyen dönemde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkiler 8 Nisan 1993'de Ankara'da Eximbank ile Tacikistan Dış Ekonomik İlişkiler Bankası arasında imzalanan *Mutabakat Muhtırası* ile hız kazandı. Bu çerçevede Türkiye'den şeker, yağ, veteriner ilaçları ve deri makinaları gibi malların ihracatı finanse edildi.¹¹ Yine aynı tarihte *Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması* imzalandı ve bu anlaşmanın IX. Maddesi uyarınca *Türk Tacik Karma Ekonomik Komisyonu* kuruldu.

8 Temmuz 1993'de İstanbul'da imzalanan *Türkiye Cumhuriyeti ile Tacikistan Cumhuriyeti Dostluk ve İşbirliğinin Temel İlkelerine Dair Anlaşma* ise iki ülke ilişkilerinin daha iyiye gitmesini amaçlamaktaydı. Aynı tarihte *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Tacikistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Danışmanlara İlişkin Protokol* de imzalandı.¹²

İmzalanan bu protokol ve anlaşmalar Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticari ilişkilerin de temelini attı. Bağımsızlık sonrası yıllarda Türkiye Tacikistan'dan en çok alüminyum, bakır döküntüleri, hamderi ve kadelenmemiş pamuk aldı ve bu ülkeye un, yağ, şeker gibi gıda maddeleri ile ilaç, sabun ve çeşitli makinalar sattı.¹³

Bu dönemde Türkiye Tacikistan'da bazı yatırımlar da yaptı. Bunların en önemlisi Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) tarafından Duşanbe'de kurulan 60 kanallı bir yer istasyonu ve 2500 aboneye hizmet eden modern bir dijital telefon santralidir. Türkiye'nin finanse ettiği bu projeye ek olarak dört Türk firması da Tacikistan'da ortak yatırımlarda bulundu. 1993 sonuna gelindiğinde Tacikistan'a yapılan toplam 108 milyon dolarlık

⁸ *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, DPT Yayınları, 2000, s. 76.

⁹ Mehmet Harmancı, *Tacikistan Ülke Araştırması*, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası, 1996.

¹⁰ Ekonomik İşbirliği Örgütü 1985'de Türkiye, Pakistan ve İran tarafından, üye ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştu. Örgütü ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ecosecretariat.org/Fist-pag.htm>.

¹¹ "Türkiye-Tacikistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri," <http://www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=TCK>, Bu kredilere ilişkin olarak 1998'de 12 yıllık bir erteleme anlaşması imzalanmıştır. Bu erteleme anlaşması ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. "Tacikistan Ekonomis ve Türkiye ile İlişkileri, Ekim 2003", <http://www.deik.org.tr/bultenler/200415104831tacikistan-ekim2003.pdf>

¹² Harmancı, *Tacikistan Ülke Araştırması*, s. 63.

¹³ *Ibid.*

yabancı sermaye yatırımının 3,800,000 dolarlık bölümü Türkiye ve Türk firmalarınca gerçekleştirilmişti.¹⁴ Fakat bu dönemde Tacikistan'da tamamı Türk sermayeli hiç bir işletmenin olmadığı da vurgulanmalıdır. 1991-1993 arasında Tacikistan'da yatırım yapan tamamı yabancı sermayeli toplam 12 şirketten 5'i ABD, 2'si Pakistan, 2'si Çin, 2'si Hindistan, ve 1'er de Afganistan ve İsviçre kökenliydi. Ortaklık biçimindeki işletmelerde ise Afganistan'ın 90 işletme ile başta olması ilgi çekicidir. Bunu 14 işletme ile ABD, 8 işletme ile Çin, 6'şar işletme ile Almanya ve İran, 5'er işletme ile Avusturya ve İsrail, ve 4 işletme ile Türkiye izlemektedir.¹⁵

Son olarak, aynı dönemde Türkiye'nin Tacikistan'a yönelik bazı eğitim etkinliklerinden de söz edilebilir. Bunun en tipik örneklerinden birisi Tacikistan Hükümeti Eğitim Bakanlığı ile "Özel Shelale" Türk şirketi tarafından imzalanan anlaşmanın ardından 1994'de sanat ve yabancı dil alanında eğitim vermek üzere açılan 4 Tacik-Türk lisesidir.¹⁶ İlk önce Duşanbe, Tursunzade, Kulab ve Kurgantepe'de açılan bu okullara bugün Ekonomi Lisesi, Hacı Kemal Lisesi ve Hocent Lisesi de eklenmiştir.¹⁷

Görüldüğü üzere, Türkiye-Tacikistan ilişkileri hızlı bir tanıma sürecinin ardından çeşitli alanlarda resmi protokollerin imzalanmasıyla başladıysa da, iki ülke arasındaki ilişkiler diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında kısıtlı kalmıştır. Türkiye'nin ilgisi bu dönemde Orta Asya'da büyük ölçüde Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'a odaklanmış, Tacikistan geri planda kalmıştır.¹⁸ Örneğin bu ülke ile askeri ve güvenlik işbirliği anlaşmaları imzalanmamış, cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk resmi ziyaret Eylül 1995'e dek gerçekleşmemiş ve Türkiye Tacikistan'daki iç savaşın çözümlenmesi sürecinde hiç yer almamıştır.¹⁹ Benzer şekilde, NATO'nun Orta Asya ülkelerinin silahlı kuvvetlerini geliştirmek için kullandığı *Barış için Ortaklık (Partnership for Peace)* programları çerçevesinde tüm Orta Asya

¹⁴ *Tajikistan: A World Bank Country Report*, Washington D.C: 1994, s. 50. Ancak 1995'de bu rakamın 150 milyon dolara ulaştığı da belirtilmelidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Demirel to Tajikistan: We didn't forget you", Nazlan Ertan, *Turkish Daily News*, 11 Eylül 1995, <http://www.b-info.com/places/Turkey/news/95-09/sep11.tdn>.

¹⁵ *Tajikistan: A World Bank Country Study*, Washington DC, 1994, s. 49.

¹⁶ "The Crisis in Education, Science, and Culture", *Republic of Tajikistan: Human Development Report*, UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS. Bu raporla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.undp.org/rbec/nhdr/tajikistan/chapter6.htm>; "Initial reports of States parties due in 1995: Tajikistan. 08/10/98. CRC/C/28/Add.14", Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komisyonu Raporu, 8 Ekim 1998, <http://www.hri.ca/fortherecord2000/documentation/tbodies/crc-c-28-add14.htm>.

¹⁷ Shelale Eğitim Kurumları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için şu internet adresine başvurulabilir: <http://www.shelale.org/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=4>.

¹⁸ Gareth M. Winrow, "Turkey and Central Asia", Roy Allison ve Lena Johnson (der.), *Central Asian Security*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 2001, s. 199.

¹⁹ *Ibid.*, s. 208.

ülkeleri Türkiye ile işbirliğine gitmeyi yeğlerken, Tacikistan bu tür anlaşmalara imza atmamıştır.²⁰

Bu dönemde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen etkenleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür: 1) Tacikistan'ın Türk/Türkî olmaması; 2) Ekonomik koşullar ve iç savaş; 3) Tacikistan'ın İran ve Rusya ile yakın ilişkileri.

Tacikistan'ın Türk/Türkî Olmaması

1991 sonrası ilk dönemde Türkiye dışında yaşayan ve bağımsızlığını yeni kazanan "dış Türkler", Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli yer tutmaya başlamıştı. Özellikle ilk yıllarda "Adriyatik'ten Çin'e" uzanan bölgede yaşayan ve anadilleri Türkçe olan toplulukların ortaya çıkması konusu sürekli olarak gündemdeki önceliğini korumuştur. Buna göre, Türkiye artık yalnız değildi; uluslararası alanda kendisini destekleyecek, örnek alacak, işbirliğine gidecek "kardeş" Türk/Türkî devletler ortaya çıkmıştı.²¹ Bu anlayışla yola çıkan Türkiye, 1991 sonrası dönemde ortak bir dil ve kültür mirasına sahip olduğuna inandığı Orta Asya'nın dört Türk/Türkî cumhuriyeti ve Azerbaycan ile daha sıkı ilişki içine girmiş, etnik açıdan Türk/Türkî olmayan ve Farsça konuşan Tacikistan'ı dışlama eğiliminde olmuştur. Tacikistan, o dönemde bölge ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan çeşitli Türk kurum ve kuruluşları tarafından yine aynı gerekçeyle gereken ölçüde dikkate alınmamıştır.²² Örneğin Ocak 1992'de Ankara'da kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı'nın (TİKA) kuruluş amacı "başta Türk Dili'nin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığıyla geliştirmek" olarak belirtilmiş ve bu bağlamda Tacikistan doğrudan dışlanmasa da, bu ülkeye öncelik verilmemiştir.²³

Benzer şekilde, 1993'de Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan ve kısaca TÜRKSOY olarak bilinen *Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Genel Müdürlüğü* de Tacikistan'ı dışarıda bırakan benzer bir yol izlemiştir.

²⁰ Winrow, "Turkey and the Newly Independent Countries of Central Asia and the Transcaucasus", s. 180.

²¹ Türkiye'nin bu dönemdeki politikalarının etraflı bir analizi ve Türk/Türkî sözcüklerinin ayrımları için bkz. Mustafa Aydın, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s. 275-282.

²² Benzer bir tutumun komşumuz Gürcistan için de benimsenmiş olduğu öne sürülebilir. Kafkasya'nın bir bütün olarak kavranması açısından vazgeçilmez önemi olmasına karşın Gürcistan, Türkiye'de Azerbaycan ve Ermenistan kadar ilgi görmemiştir.

²³ "TİKA hakkında", 3 Aralık 2004, <http://www.tika.gov.tr/hakkinda.asp>.

kuruluşun ilgilendiği ve ilişki kurduğu bölge ve ülkeler internet sayfasında şu şekilde sıralanmıştır: Altay Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu), Azerbaycan, Başkörtostan Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu), Gagauz Yeri (Moldova), Hakas Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu), Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Saha-Yakut Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu), Tıva Cumhuriyeti (Rusya Federasyonu), Türkmenistan, ve Türkiye Cumhuriyeti.²⁴ Aralarında bağımsız birer devlet olmayıp özerk konumda bulunan bazı bölgelerin de yer aldığı bu listede Tacikistan'ın olmayışı dikkat çekicidir.

Son olarak, Tacikistan'ın kısaca TÜDEV olarak bilinen *Türk Devlet ve Topulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı*'ndan da dışlandığı belirtilmelidir. İlk olarak 21-23 Mart 1993'de Antalya'da Alparslan Türkeş önderliğinde toplanan kurultay o tarihten bu yana belirli aralıklarla düzenli olarak bir araya gelmesine rağmen, Tacikler Türk kökenli olmadıklarından bu toplantılara çağrılmamaktadır.

Kısacası, bağımsızlığı izleyen ilk yıllarda Tacikistan'a gerek iş çevrelerince, gerekse de politik, diplomatik ve akademik çevrelerde "Farsî" olması gerekçesi ile fazla ilgi gösterilmemiştir.²⁵ Tacikistan'a yapılan vurgu çoğu zaman diğer Türk/Türkî cumhuriyetlerle ilişkilerin geliştirilmesi veya bu cumhuriyetlerin daha iyi anlaşılması amacını gütmüştür. Örneğin, Devlet Planlama Teşkilatı'nca yayınlanan bir rapor Tacikistan ve Moğolistan'ı "Türkiye'nin Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde gözardı etmediği iki bölge ülkesi" olarak tanımlar.²⁶ Bir diğer çalışma ise bölge ile ilgili olarak yapılacak inceleme ve araştırmaların "gerek Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içindeki Türk Cumhuriyetleri için, gerekse BDT içindeki Türk azınlık ve muhtar cumhuriyetler için kapsamlı olması" gerektiğinden söz eder. Buna göre Tacikistan Cumhuriyeti için de "genel bir değerlendirme çerçevesi" oluşturulmalıdır. Bu da "özellikle Türk azınlığa yönelik görüş ve önerilere ulaşmak" amacı ile gerçekleştirilmelidir.²⁷

Kısaca, Türkiye'nin Tacikistan'a yönelik ilişkilerini kısıtlayan önemli etkenlerden biri bu ülkenin Türk/Türkî olmayışından ve bu çerçevede Türk devlet adamları ve araştırmacıların bölgeye bakışından kaynaklanmıştır. Fakat bu durumun iki ülke ilişkilerinin fazla gelişmemiş

²⁴ <http://www.turksoy.org.tr/tr/anasayfa.html>.

²⁵ Buna ek olarak, kimi raporlarda Tacikistan'ın ilk yıllarda bir çok kez kendi başına değil de "Türkî" tanımlaması içine alınmış olduğu da belirtilmiştir. Bu konuda bilgi için bkz. *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri*, s. 76.

²⁶ *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri*, s. 3.

²⁷ Hamamcı, *Tacikistan Ülke Araştırması*, s. 1.

oluşunun tek nedeni olarak görülmemesi gerektiği de vurgulanmalıdır. Bazı araştırmacılar, Türkiye'nin yalnızca Tacikistan'la değil, enerji bakımından görece yoksul ve coğrafi olarak uzak Kırgızistan'la da daha az ilgilendiğini belirtmişlerdir.²⁸ Buna ek olarak, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından Kasım 2004'de yayınlanan bültende Türkiye'nin Tacikistan'la ekonomik ve ticari ilişkilerinin diğer ülkelere göre daha kısıtlı kalmasının nedenleri arasında Türk/Türkî olmayışına hiç yer verilmemiştir. Bülteneye göre ilişkilerin zayıflığının en temel nedenleri Tacikistan iç savaşı ve bunun neden olduğu yüksek siyasi risk, bu ülkeye ulaşımın güç ve masraflı olması, bürokratik engeller ve yetersiz bankacılık sistemidir.²⁹

Ekonomik Koşullar ve İç Savaş

Tacikistan topraklarının çok büyük bir kısmının yüksek dağlarla çevrili olması tarih boyunca bu topraklarda yaşayan halkın dış dünyâ ile ilişkisini büyük ölçüde kısıtlamıştır.³⁰ Yüzyıllar boyunca dünyanın en uzak bölgelerinden biri olarak kabul edilen Tacikistan'ın konumu Sovyetler Birliği zamanında da çok ciddi bir değişikliğe uğramamış, ülke ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı kaldığı için endüstrisi gelişmemiştir. Ayrıca bölge, altyapı yatırımları açısından da geri kalmıştır. Örneğin, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı birbirine ve Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine bağlayan ana demiryolları hatlarının hiçbiri Tacikistan üzerinden geçmemekteydi.³¹ Genel olarak bakıldığında Tacikistan, sadece Orta Asya'nın değil, bütün Sovyetler Birliği'nin en geri kalmış, dışlanmış ve yoksul bölgesi idi.

Bağımsızlık sonrası dönemdeki bazı gelişmeler Tacikistan ekonomisini daha da olumsuz yönde etkiledi. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine oranla yeraltı zenginlikleri ve doğal kaynakları kısıtlı olan Tacikistan'ın

²⁸ Gareth M. Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul, Alfa Basın, 2002, s. 158.

²⁹ "Tacikistan Ülke Bülteni", *Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Bülteni*, Kasım 2004, http://www.deik.org.tr/bultenler/2004/5/0483tacikistan_ekim2003.pdf.

³⁰ Gregory Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", *Europe-Asia Studies*, Cilt 53, No. 7, 2001, s. 1083.

³¹ Örneğin *Transkafkasya* hattı Krasnovodsk (şimdiki Türkmenbaşı) ile Taşkent'i Aşgabat'tan geçerek birbirine bağlamaktaydı. Türkistan ve Sibiryâ arasında işleyen *TürkSib* hattı, Taşkent ve Almatı'dan geçerek Novosibirsk'e ulaşmaktaydı. Orta Asya'yı Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya yakın bölgelerine taşıyan ana demiryolu hattı ise Almatı, Bişkek ve Taşkent'ten geçerek Samara ve Moskova'ya bağlanmaktaydı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Pomfret, *Central Asia Turns South?: Trade Relations in Transition*, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1998, s. 6.

dünya pazarlarına sunabileceği fazla bir ürünü veya malı yoktu.³² Ayrıca, Duşanbe'de son bulan bir doğal gaz hattı dışında ülke topraklarından geçen önemli bir boru hattı da yoktu. Bütün bu olumsuzluklara ek olarak, 1992-1997 arasında yaşanan iç savaş Tacikistan ekonomisini derinden etkiledi. Bu dönemde ulusal gelir ortalama olarak %60 geriledi.³³ Bağımsızlığın hemen ardından başlayan bu savaş nedeniyle planlanan ekonomik reformlar gerçekleşemedi. 1990'ların ortasına gelindiğinde Tacikistan'da piyasa ekonomisine geçisi sağlayacak kurumsal düzenlemelerin hâlâ yapılamadığı ve endüstri ve tarım alanlarında özelleştirmenin başlamadığı gözleniyordu.³⁴ Savaş ayrıca Tacikistan'ın altyapısını da ciddi ölçüde zedeledi. Tüm bu sorunlara ek olarak, ekonomik etkinliklerin neredeyse yarısı uyuşturucu ticaretiyle ilgili olarak gerçekleştirilmeye ve yolsuzluklar ciddi boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Bugün için ülke halkının %80 gibi büyük bir kısmının yoksullaştığı³⁵ ve ortalama aylık gelirin 10 doların altına indiği belirtilmektedir.³⁶

Bu elverişsiz ortamda Tacikistan'a yapılan dış yatırımlar da yüksek siyasal ve ekonomik risk nedeniyle durma noktasına geldi. 1993-2001 arası dönemde ülkeye yapılan dış yatırım 166 milyon dolarla bölge genelinde en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Kazakistan'a 12,104 milyon dolarlık dış yatırım yapıldığı göz önüne alınırsa, Tacikistan'ın bu konudaki durumu daha net olarak anlaşılabilir.³⁷

Bu gelişmeler, Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiş ve yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin Tacikistan'a yönelik ekonomik ve ticari girişimlerini kısıtlayıcı rol oynamıştır. İç savaşın getirmiş olduğu belirsizlik ortamı Türk iş adamları ve sanayicilerinin bölgeye ilgisini azaltmış ve bu durum Tacikistan'ın Türkiye açısından önceliğini daha da aşağılara çekmiştir.

³² Pomfret, *Central Asia Turns South?*, s. 10-11.

³³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ivalio Izvorski ve Emine Gürgen, "Growth, Employment and Real Incomes", Emine Gürgen v.d. (der.), *Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan*, Washington D.C, IMF Occasional Paper 183, 1999, s.11-12.

³⁴ "Economic Conditions in the Early 1990s", *US Library of Congress Website*, <http://countrystudies.us/tajikistan/34.htm>.

³⁵ "Tajikistan: An Uncertain Peace", *International Crisis Group*, 24 Aralık 2001, <http://www.icg.org/home/index.cfm?id=1886&l=1>.

³⁶ United Nations Economic Commission for Europe, "Republic of Tajikistan: Medium-Term Strategy of Economic Reform in the Regional Context of Central Asia", 2-4 Nisan 2003, <Http://www.unece.org/speca/tajik/sum.pdf>.

³⁷ Aynı dönem için Kırgızistan'a 453 milyon dolar, Özbekistan'a ise 987 milyon dolar dış yatırım yapılmıştır. Yatırımlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için United Nations Economy and Social Commission for Asia and the Pacific tarafından Şubat 2003'de hazırlanan *Investment Climate in Tajikistan: Country Report* başlıklı rapora başvurulabilir: http://www.unescap.org/tid/mtg/rtrpaper_taji.pdf.

Tacikistan'ın İran ve Rusya'yla İlişkileri

Tacikistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeterince gelişmemiş olmasının bir diğer nedeni de Tacikistan açısından Türkiye'nin öncelikli bir ülke olmamasıdır. Bağımsızlığın hemen ardından Orta Asya'nın Türk/Türkî cumhuriyetleri nasıl Türkiye ile ortak dil, tarih ve kültür benzerliklerini vurgulamışlarsa, Tacikistan da İran ile arasındaki kültürel mirası vurgulamış ve öncelikle bu ülke ile yakınlaşma yoluna gitmiştir.³⁸ Bazı gözlemcilere göre Tacik kültürü ile İran kültürü arasındaki yakınlığın tarihsel kökenleri ve yoğunluğu Sovyet sonrası dönemde ülkedeki en önemli kültürel tartışma konusu olmuştur.³⁹ Bu çerçevede Tacikistan, bağımsızlık sonrası ilk aylarda İran'la bağlarını güçlendirmeye önem vererek, bölgede etkili olan Türkçülük akımlarından uzak kalmıştır. Bu çerçevede, İran ile Tacikistan arasındaki etnik, tarihsel, kültürel ve dilsel benzerlikler giderek artan bir biçimde vurgulandı. Benzer şekilde, Tacikistan'ı geri planda tutan ve asıl ilgisini Türk/Türkî cumhuriyetler üzerinde yoğunlaştıran Türkiye'nin tersine, Tacikistan'la yakınlaşmayı isteyen İran pek çok konuda yardım önerilerinde bulundu. Bu bağlamda, ilk aylarda faizsiz kredi sağlanması, demiryolları yapımı ile yakıt ve gıda yardımında bulunulması gibi çeşitli alanlarda Tacikistan, İran'dan büyük destek gördü.⁴⁰

İki ülke ilişkilerindeki diğer bir önemli konu da dil ve alfabe ile ilgili olarak yapılması planlanan değişikliklerle ilgiliydi. Taciklerin kullandığı dil, İran'da konuşulan Farsça'ya büyük ölçüde benzemektedir ve karşılıklı olarak anlaşabilmek mümkündür.⁴¹ Sovyetler Birliği dağılmadan önce bile bu konuda bazı somut adımlar atılmıştı. Örneğin 22 Temmuz 1989'da çıkarılan bir yasa ile Tacikçe resmi dil olarak kabul edilmiş, yasa metninde Tacikçe'nin hemen yanına parantez içinde "Farsça" yazılmıştı. Böylelikle bu iki dilin tarihsel olarak "aynı" olduğu en üst düzeyde resmi kabul görmüştü.⁴² Bu nedenle bağımsızlıktan sonra İran, Orta Asya ülkelerine Kiril alfabesinden Arap alfabesine geçmeyi önerdiğinde, Türk/Türkî

³⁸ Ancak, çalışmanın son kısmında da vurgulanacağı gibi, Türkiye'nin Türk/Türkî cumhuriyetlerle, İran'ın da Tacikistan'la gerçekleştirdiği kültürel yakınlaşmalar arasındaki paralellik, belirli bir dönemden ve belirli bir noktadan sonra bölgenin dinamiklerini anlama açısından çok da açıklayıcı olamamıştır.

³⁹ William O. Beeman, "The Struggle for Identity in Post-Soviet Tajikistan", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 3, No 4, Aralık 1999, http://www.ciaonet.org/olj/meria/meria99_bew01.html.

⁴⁰ Peimani, *Security and the Future of Central Asia*, s. 106-107.

⁴¹ Gregory Gleason, "The Politics of Counterinsurgency in Central Asia", *Problems of Post-Communism*, Cilt 49, No 2, Mart-Nisan 2002, s. 52; Bülent Gökay ve Richard Langhorne, *Turkey and the New States of the Caucasus and Central Asia*, Londra, HMSO Yayınları, 1996, s. 9.

⁴² Jill E. Hickson, "Using Law to Create National Identity: the Course to Democracy in Tajikistan", *Texas International Law Journal*, Cilt 38, s. 336, http://www.abanet.org/ceeli/publications/other_pubs/hickson_texas_int_law.pdf.

cumhuriyetler bu öneriye sıcak bakmazken, Tacikistan bunu "memnuniyetle" karşıladığını açıkladı.⁴³ 1995'te ise Tacikistan bir kez daha İran'ın yardımıyla Kiril alfabesini Arap alfabesi ile değiştirme yolundaki kararlılığını vurguladı.⁴⁴ Fakat bu yönde yapılan açıklamalar ve verilen kararlar uygulamaya konulamadığı için bugün Tacikistan hala Kiril alfabesi kullanmaya devam ediyor.

Tacikistan'ın bu tutumunun bağımsızlığın ilk yıllarında bölgede egemen olan Türkiye'ye yönelme ve "Türk modeli"ni benimseme tartışmalarına bir tepki olduğu da öne sürülebilir. Örneğin, Türkiye'nin Ağustos 1992'de başlattığı uydu yayınlarına Tacikistan içindeki bazı gruplar tepki göstermişlerdi. O dönemde *Radyo Duşanbe*'de görev yapan bir muhabir, Türk televizyon programları için para ödenmesini eleştirmekte ve bu kaynakların neden "dilleri tüm Tacikler tarafından anlaşılabilir" İran ve Afganistan televizyon programlarına harcanmadığını sormaktaydı.⁴⁵ Tacikistan'da yayınlanan *Sedaye Sharq (Doğu'nun Sesi)* adlı derginin editörü Momen Qanaat'a göre, İran ve Tacikistan arasındaki kültürel ve dilsel bağların artırılması için Kiril alfabesinden Fars alfabesine geçmek gerekmektedir. Qanaat, ülkesinde "atalardan kalma harflerin kullanımının ve kimlik oluşumunun" önündeki en büyük engellerden birinin bölgede egemenliğini sürdüren Türkçü akımlar olduğunu öne sürmüştür.⁴⁶

Bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan'ın farklı nedenlerle Rusya ile ilişkileri de giderek ön plana çıkmıştı. Özellikle Rusların bağımsızlık sonrasında Tacikistan Silahlı Kuvvetleri içindeki yeri ve ağırlığının korunmuş olması bu gelişmede önemli bir unsur olarak öne çıkmıştı.⁴⁷ Ayrıca, Sovyetler Birliği dağıldığında Tacikistan'da bulunan Sovyet Ordusu'na ait 201. Tümen, bağımsızlık sonrası dönemde de bölgeden ayrılmadı ve hem sivil savaş sırasında hükümetin yanında, hem de savaştan sonra güvenliği sağlamaya yönelik olarak aktif rol oynadı. Rusya ayrıca Tacik hükümeti ile muhalefet arasında yürütülen görüşmeler sırasında da "kilit" bir arabuluculuk görevi üstlendi.⁴⁸

⁴³ İdris Bal, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi", İdris Bal (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, İstanbul, Alfa Basım, 2001, s. 340.

⁴⁴ Peimani, *Security and the Future of Central Asia*, s. 53.

⁴⁵ FBIS-SOV Daily Report, 26 Ağustos 1992, s. 47.

⁴⁶ Mohammad Raof Moradi, "The Need to Establish a Common Culture for a Greater Iran", *Name-e-farsi*, Cilt 1, No. 2, Ekim 1996, s. 163-169. Tam metin için bkz: [http://www.netiran.com/?fn=artd\(1791\)](http://www.netiran.com/?fn=artd(1791)).

⁴⁷ Karpas, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 295.

⁴⁸ Lena Johnson, *The Tajik Civil War: A Challenge to Russian Policy*, Londra, RIIA, 1998, s. 3, Winrow, "Turkey and Central Asia", s. 3.

Rusya ile ilişkilerin önemi Tacikistan yönetimi tarafından çeşitli ortamlarda sık sık dile getirildi. Örneğin 30 Nisan 2001'de Tacikistan parlamentosunda yaptığı bir konuşmasında devlet başkanı Rahmanov, Rusya ile her alanda varolan ilişkilerin güçlendirilmesinin Tacikistan'ın ulusal çıkarları açısından önemine işaret ederek, bunun ülkenin öncelikli dış politikası olduğunu vurguladı.⁴⁹ 13 Mayıs 2002'de ise Rahmonov ile Rusya devlet başkanı Putin arasında gerçekleştirilen görüşmede Rahmanov, Tacik hükümeti ve Tacik halkının Rusya'yı "stratejik ortak ve dost" olarak benimsemelerinin "değişmezliğini" dile getirdi.⁵⁰ 4 Haziran 2004'teyse iki ülke arasında varılan bir anlaşma ile Rusya'nın Tacik toprakları içinde "serbest ve sınırsız" bir biçimde kullanacağı bir üsse sahip olması ve halen Rusya tarafından askeri deneme alanı olarak kullanılan toprakların Rusya'ya transferi kabul edildi.⁵¹

Kısaca, bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan'ın dış politikada öncelik verdiği ülkelerin başında Rusya gelmekte, bu ülkeyi tarihsel, dilsel ve kültürel bağlar nedeni ile İran izlemekteydi. Ülkenin içine yuvarlandığı iç savaş nedeniyle özellikle Rusya ile ilişkileri daha da güçlendi. Türkiye'nin iç savaş sırasında herhangi bir rol üstlenmemiş olması ve daha önce de belirttiği gibi dikkatini büyük ölçüde Türk/Türkî cumhuriyetlere yönlendirmesi sonucu Tacikistan-Türkiye ilişkileri gelişmemiş ve Türkiye Tacikistan açısından geri planda kalmıştır.

Türkiye-Tacikistan İlişkilerinin Gelişmesi: 1995-2003

1995'den başlayarak Türkiye-Tacikistan ilişkilerinde bir tür kırılma noktası yaşandı ve yeni bir süreç başladı. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Eylül 1995'de Tacikistan ve Moğolistan'a yaptığı üç günlük resmi ziyaret sonrası Tacikistan'la ilişkiler ivme kazandı. Demirel, Duşanbe'ye hareketinden önce havaalanında yaptığı konuşmada Tacikistan ve Moğolistan ile "tarihten gelen yakın kültürel bağlarımız" olduğunu vurgulamış ve ziyaretinin Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkisini geliştireceğini umduğunu dile getirmişti.⁵² Bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan'a cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan bu ilk resmi ziyarette Demirel, Türkiye'nin, sınırları Tacikistan, Afganistan ve Moğolistan'ı da

⁴⁹ "The Strengthening of All-round Ties with Russia is a Priority For Tajikistan", *Online Pravda*, 30 Nisan 2001, <http://english.pravda.ru/cis/2001/04/30/4483.html>.

⁵⁰ "Tajik attitude towards Russia as strategic ally is 'invariable'", *Tajikistan Daily Digest*, 14 Mayıs 2002, <http://www.eurasianet.org/resource/tajikistan/hypermail/200205/0011.shtml>.

⁵¹ Stephen Blank, "Russian Forces in Tajikistan: A Permanent Presence?", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 16 Haziran 2004, http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2451.

⁵² Nazlan Ertan, "Demirel to Tajikistan: We didn't forget you", *Turkish Daily News*, 11 Eylül 1995, <http://www.b-info.com/places/Turkey/news/95-09/sep11.tdn>.

kapsayacak şekilde Avrasya'yı "yeniden öğrenmesi" gerektiğini vurgulamış, ayrıca Türkiye'nin bu üç bölge ülkesini "kucaklamak" ve "dengeli" ilişkiler kurmak istediğini söyleyerek, "etrafında İran ve Afganistan örnekleri varken" demokratik ve laik bir devleti amaçladığı için Tacikistan'ı övgü ile karşıladığını belirtmişti.⁵³

Bu ziyaretten bir kaç ay sonra Aralık 1995'de ülkesinin Türkiye'deki ilk elçiliğini açmak amacıyla Tacikistan Dışişleri Bakanı Talbak Nazarov Ankara'ya geldi. Nazarov, bu ziyareti sırasında Türk ve Tacik uluslarının "dilleri farklı bile olsa gönüllerinin bir olduğunu" söyledi.⁵⁴ Mayıs 1996'da ise bu sefer Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmanov Demirel'in davetlisi olarak Ankara'ya geldi. Üç gün süren bu ziyaret sırasında yasal konularda işbirliği yapılmasına, turizm, eğitim, sağlık, çifte vergilendirme ve yatırımların karşılıklı olarak teşvik edilmesine ilişkin değişik anlaşmalar imzalandı. Demirel'in Tacikistan'daki barış sürecini sonuna dek desteklediğini ve Türkiye'nin "Tacik kardeşlerine" her tür yardımı yapmaya hazır olduğunu belirttiği⁵⁵ ziyaret sırasında alınan kararlar arasında, 4 Ağustos 1922'de Kızıl Ordu'ya karşı savaşırken ölen ve Duşanbe yakınlarında bir köye gömülen Enver Paşa'nın mezarının Türkiye'ye taşınması da vardı.⁵⁶

Bu karşılıklı ziyaretler sonrasında canlanan Türkiye-Tacikistan ilişkileri, Tacik iç savaşının sona ermesi ve barış anlaşmasının imzalanmasının ardından ivme kazandı. Muhafiz liderler tarafından 3 Ağustos 1999'da Duşanbe'de yapılan ve muhalefetin elindeki silahların tümü ile lağvedildiği ve muhalif birliklerin Tacikistan Silahlı Kuvvetleri'ne katıldığı yolundaki açıklamalar, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından "memnuniyetle" karşılanarak, Türkiye'nin Tacikistan'da iç huzur ve istikrar sağlanmasına ve bu ülkenin kalkınması yolunun "kısa zamanda açılmasına büyük önem verdiği" vurgulandı.⁵⁷

Bu sürecin ardından başlatılan çalışmalar sonucunda, 8 Nisan 1993'de iki ülke arasında imzalanan *Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın* IX. Maddesi uyarınca kurulan Türk-Tacik Karma Ekonomik Komisyonu Birinci Dönem Toplantısı 20-25 Eylül 2000'de Duşanbe'de yapıldı. Türk

⁵³ Nazlan Ertan, "Demirel Urges 'Relearning' Eurasia", *Turkish Daily News*, 15 Eylül 1995, <http://www.turkey.org/news/e091595.htm>.

⁵⁴ "Tajik Foreign Minister in Turkey", *Human Right Internet*, 7 Aralık 1995, <http://www.hri.org/news/turkey/trkpr/95-12-07.trkpr.html#1313>.

⁵⁵ "Turkey Eager to Help Reconstruction of Tajikistan", *Turkish Daily News*, 7 Mayıs 1996, <http://www.turkey.org/news/e050796.htm>.

⁵⁶ Ibid. Enver Paşa'nın mezarı daha sonra İstanbul'a getirilerek İstanbul'daki Abide-i Hürriyet tepesinde toprağa verildi.

⁵⁷ "Tacikistan'da Güvenliğin ve İstikrarın Sağlanmasına İlişkin Açıklama- No: 146" 6 Ağustos 1999, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/groupe/ca/1999/08/default.htm#BM03>.

heyetine Devlet Bakanı Abdulhaluk Mehmet Çay'ın, Tacik heyetine de Tacikistan Ekonomi ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Yahya Azimov'un başkanlık ettiği toplantıda tarım, ticaret, ulaştırma, turizm, enerji ve madencilik başta olmak üzere pek çok alanda işbirliği yapılması kararı alındı.⁵⁸

11 Eylül saldırılarının ardından, 7 Kasım 2001'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Tacikistan'a yaptığı ziyaret de iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Afganistan'daki Taliban rejimine yönelik Amerikan saldırısı nedeniyle özel bir önem taşıyan bu gezinin temel amaçlarından biri 11 Eylül sonrası oluşan yeni uluslararası durumun ve terörizmle savaşın karşılıklı görüşülmesi idi.⁵⁹ Sezer, bu ziyaretinde Orta Asya'da terörizmle savaşın Tacikistan olmadan yürütülmesinin olanaksız olduğunu belirterek ve Türkiye'nin bu konuda Tacikistan ile birlikte hareket etmek istediğini vurgulayarak, ilk defa Türkiye'nin Tacikistan'a güvenlik açısından ilgisini ortaya koydu.⁶⁰

22-29 Aralık 2002'de Ankara'da gerçekleşen Türk-Tacik Karma Ekonomik Komisyonu İkinci Dönem Toplantısı da, siyasal ilişkilerdeki hareketlenmeden yararlanarak, ekonomik ilişkileri geliştirmek amacını güdüyordu. İki taraf arasında ekonomi, ticaret, madencilik, tarım, ulaşım ve turizm alanlarında uzun dönemli işbirliği öngören bir anlaşmanın imzalandığı bu toplantıda Türkiye, Tacikistan'daki demiryolları ve karayollarının modernleşmesi ile Kulyab ve Dangara'daki havaalanlarının geliştirilmesine yardım etmeyi de üstlendi.⁶¹ Toplantıda ayrıca Türk işadamlarının giriş vizelerini Tacikistan'ın Dış Temsilcilikleri ve Konsolosluk Dairesinin Duşanbe Havaalanındaki vize bürolarında çok girişli vizeye çevirebilmeleri konusunda anlaşmaya varıldı.⁶² Benzer şekilde, Türkiye'nin Tacikistan'da alışveriş merkezleri ve mağazalar açması ile Tacik firmalarının Türkiye'deki serbest ticaret bölgelerinde çalışabilmelerine yönelik kararlar alındı.⁶³ Oluşturulan bu yeni çerçevenin, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkı yapması umuluyordu. Nitekim, 2003 yılı Tacikistan'la ilişkilerin daha da

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi ve protokol için bkz. *Türk-Tacik Karma Ekonomik Komisyonu I. Dönem Protokolü*, <http://www.foreigntrade.gov.tr/pazaragiris/kek/tacikistan.htm>.

⁵⁹ "Sezer Savaş Diplomatı Gibi", *Evrensel*, 8 Kasım 2001, [Http://www.evrensel.net/01/11/08/politika.html#3](http://www.evrensel.net/01/11/08/politika.html#3).

⁶⁰ "Tacik, Turkish Presidents Object to Taliban Involvement in Future Afghan Government", 7 Kasım 2001, <http://www.eurasianet.org/resource/tajikistan/hypermail/200111/0013.htm>.

⁶¹ "Tajikistan, Turkey Seek to Expand Economic Ties", *RFE/RL Newslines*, 3 Ocak 2002, <http://www.referl.org/newslines/2002/01/2-TCA/tca-030102.asp>.

⁶² "Tacikistan'a Çok Girişli Vize Uygulaması", *Ankara Sanayi Odası Aylık Haber Bülteni*, Mayıs-Haziran 2002, <http://www.aso.org.tr/asobulten2002-05-06.pdf>.

⁶³ "Turkish Trade Centers, Store Chains to Open in Tajikistan", 3 Ocak 2002, <http://www.eurasianet.org/resource/turkmenistan/hypermail/20021/0004.shtml>.

geliştiği bir yıl oldu. Bu yıla damgasını vuran en önemli olaylardan birisi 29 Eylül-3 Ekim 2003 tarihlerinde Duşanbe’de yapılan Türkiye-Tacikistan III. Dönem Karma Ekonomik Toplantısı oldu. Toplantı sırasında Türkiye adına Devlet Bakanı Mehmet Aydın’ın, Tacikistan adına da Sanayi ve Ticaret Bakanı Hakim Soliyev’in imzaladığı bir protokolle, iki ülke arasında ulaştırma, taşımacılık, turizm, bilim-teknik ve eğitim gibi alanlarda karşılıklı işbirliği ve yatırımların özendirilmesine karar verildi.⁶⁴

2003’e damgasını vuran bir diğer önemli gelişme de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 23-27 Ekim 2003 arasında Tacikistan’a gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Beraberinde işadamlarından oluşan 200 kişilik bir heyetle Orta Asya’yı ilk kez ziyaret eden Erdoğan, ⁶⁵ iki ülke arasındaki ticaret hacminin yetersiz olduğunu vurgulayarak ve 2003 itibarıyla 50 milyon dolar olan ticaret hacminin, 2004 sonuna dek 250 milyar dolara çıkarılmasının hedeflendiğini belirtmiştir.⁶⁶ Başbakan ayrıca iki ülke ilişkilerinde yaşanan “bazı gecikmelerin” aşılması ve ekonomik alanda “somut adımların atılması” gerektiğinin de altını çizdi. Tacikistan Devlet Başkanı Rahmanov ise ülkesinin, ortak tarihi bağlara sahip bulunduğu Türkiye ile yakın işbirliği içinde olmak istediğini belirterek, Erdoğan’ın gezisinin iki ülke arasındaki ilişkileri daha da geliştireceğine inandığını dile getirmiştir.⁶⁷ Ziyaret sonrasında Türkiye’nin Rusya üzerinden aldığı alüminyum doğrudan Tacikistan’dan alması, iki ülke arasında vizesiz seyahat ile madencilik ve tekstil sektörlerinde ortaklık yapılmasını öngören bazı anlaşmalar imzalanmıştır.⁶⁸

Bu gelişmelerin doğrudan sonucu olarak 2002-2003 yıllarında Türkiye ile Tacikistan arasındaki dış ticaret hacmi artış göstermiştir. Ocak 2002 ile Ocak 2003 arasında dışalımımız %118, dışsatımımız ise %119 oranında artmıştır. Yine de, dışalımımızın %84 gibi çok büyük bir oranı hâlâ alüminyum ve alüminyum ürünlerinden oluşmuştur.⁶⁹ Benzer bir gelişmenin yatırımlar için gerçekleşmediği de belirtilmelidir. Tacikistan’ın İstanbul’da ticari temsilciliği, TİKA’nın da Duşanbe’de bir ofisi olmasına

⁶⁴ Fazıl A. Burget, “Türkiye-Tacikistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem”, 7 Ekim 2003, <http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2003/0710.htm#turkistan>.

⁶⁵ Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta Erdoğan’ın başbakan olduktan sonra yaptığı ilk ziyaretler başta İtalya olmak üzere çeşitli Avrupa Birliği ülkeleri, daha sonra da Rusya Federasyonu olmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., “Başbakan Erdoğan’dan 2 yılda 40 ülkeye 74 ziyaret”, <http://www.turkiyebulteni.net/19/text/t18.htm>.

⁶⁶ “Erdoğan Says Turkey Committed to Boost Trade With Tajikistan”, *Turkish Daily News*, 24 Ekim 2003, http://www.turkishdailynews.com/old_editions/10_24_03/for.htm.

⁶⁷ “Erdoğan in Tajikistan”, *Turkish Press Review*, 22 Ocak 2004, <http://www.turkishpress.com/turkishpress/news.asp?ID=14454>.

⁶⁸ Nuray Başaran, *Akşam*, 24 Ekim 2003, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/10/24/yazarlar/yazarlar65.html>.

⁶⁹ <http://www.deik.org.tr/bultenler/2004/5/04831tacikistan-ekim2003.pfd>.

karşın, Türkiye'den Tacikistan'a yapılan yatırımların ve bu ülkede etkinlik gösteren Türk firmalarının sayısı istenen düzeyin altındadır. 2003 sonunda Türk firmalarının Tacikistan'daki toplam yatırım miktarı 30 milyon dolardı. Bu yatırımların büyük bir kısmı tekstil, gıda, temizlik malzemeleri ve inşaat alanında yoğunlaşmakta, belli ölçüde de toptan ticaretle uğraşan firmalar, kırtasiye ve lokantalar etkinlik göstermektedir.⁷⁰

Fakat, tüm eksikliklerine karşın 1995-2003 döneminde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkilerde belirgin bir canlanmanın yaşandığı açıktır. Bu canlanmanın belli başlı üç nedeninden söz edilebilir. Öncelikle Türkiye, Tacikistan'ın Orta Asya coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olduğunun daha iyi bilincine varmıştır. İkincisi, Tacikistan iç savaştan önemli bir siyasal uzlaşma gerçekleştirerek çıkmıştır. Üçüncü neden ise Tacikistan'ın bölgesel istikrar için vazgeçilmez olduğunun anlaşılmasıdır. Tüm bu nedenler Türkiye'nin Tacikistan'a yönelik politikalarını değiştirmiş ve ilişkilerde önemli açılımlar yaşanmıştır.

Tacikistan ve Orta Asya Coğrafyası

Tacikistan'la ilişkilerin daha ileri bir boyuta taşınması, öncelikle bu ülkenin Orta Asya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunun Türkiye'de giderek daha iyi anlaşılması ile ilişkilendirilebilir. Gerçekten de Tacikler, Orta Asya uygarlığının Türk boylarının bölgeye gelişinden önce oluşan "ilk katmanları" arasında sayılmaktadırlar.⁷¹ Bölgeyi etkisi altına alan Türkleşme sürecinin başladığı dönemlerden önce bu bölgede varolan Tacikler, Orta Asya'nın tarihsel mirasının önemli bir parçasını oluştururlar.⁷² Ayrıca, Orta Asya genelinde Taciklerin tarihinin bölgedeki Türk boyları ile iç içe olduğu da belirtilmelidir. Yüzyıllardan beri Türk boyları ile aynı coğrafyayı paylaşan Tacikler, özellikle Özbeklerle kaynaşmış durumdadırlar. Her iki halk "zaman zaman aynı yöneticiler tarafından yönetilmiş, aynı istilalara uğramış ve Tacikistan hem güneyden hem de doğudan Semerkand ovalarına geçiş sağlamıştır."⁷³ Özbek ve Taciklerin pek çoğu birarada yaşamının doğal sonucu olarak etnik köken,

⁷⁰ <http://www.deik.org.tr/bultenler/2004/5/04831tacikistan-ekim2003.pfd>.

⁷¹ Fahri Solak, "Orta Asya Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları", Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 1998, s. 333.

⁷² Korkut A. Ertürk, "Introduction", Korkut A. Ertürk (der.), *Rethinking Central Asia: Non-Eurocentric Studies in History, Social Structure and Identity*, Londra, Ithaca Press, 1999, s. 1. Ancak bu noktada bazı Arapların ve pan-Türkçülerin, Taciklerin kökenine ilişkin olarak daha değişik yorumlarda buldukları da belirtilmelidir. Araplara göre Tacikler İran'a yerleşmiş Araplardır. Bazı pan-Türkçüler ise Taciklerin İran uygarlığının etkisinde kalarak dillerini kaybetmiş Türkler olduğunu öne sürmektedirler. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Peimani, *Security and the Future of Central Asia*, s. 44.

⁷³ Solak, "Orta Asya Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları", s. 333.

dil ve kültürel özellikler açısından bir tür “doğu kültürü” içinde kaynaşmışlardır.⁷⁴ Bazı araştırmacılar, Tacik ve Türk halkları arasındaki bu karşılıklı etkileşimi “bin yıllık sembiyoz” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵ Bu durum bugün için de bir çok Özbek’in, Tacikistan’ın İran ile tarihsel bağlarını sorgulamasına yol açmaktadır.⁷⁶ Bir diğer deyişle, Tacikistan’ın Orta Asya Türk cumhuriyetlerine yakınlığı yalnızca coğrafi konumu ile sınırlı kalmamış, Türk/Türkî halklarla ortak etnik, kültürel, dinsel ve geleneksel değerlerle gelişmiştir.⁷⁷

Kısacası bölgenin organik parçası olan Tacikistan’ı Orta Asya’nın bütününden ayırmak olanaklı değildir. Bu durum Orta Asyalı liderler tarafından da sık sık dile getirilmektedir.⁷⁸ Örneğin Haziran 1998’de Astana’da toplanan Beşinci Türk Zirvesinin hemen öncesinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov bu zirveye Tacikistan ve İran’ın katılmaması nedeniyle siyasal gelişmeler veya güvenlik konularının zirvede tartışılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹ 7 Kasım 2001’de Tacikistan’a giden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise ziyaretinden önce Esenboğa Havaalanında basına yaptığı açıklamada, Tacikistan’ın “Orta Asya coğrafyası içinde önem verdiğimiz, ilişkilerimizi her alanda geliştirmeye çalıştığımız kardeş bir ülke” olduğunu belirterek, Tacikistan’ın bağımsızlığını kazanmasından başlayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek daha da “olgunlaşmış” olduğuna ve işbirliğinin önemli aşamalar katettiğine işaret etti.⁸⁰ Bu ziyaret sırasında Tacikistan ile Türkiye arasında terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı ile ortaklaşa savaşmak amacıyla bir anlaşma da imzalandı.⁸¹ 23-27 Ekim 2003’de Tacikistan ve Kırgızistan’a giden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise Esenboğa Havalimanı’nda ayrılışı öncesinde düzenlediği basın toplantısında, ilk defa Başbakan sıfatıyla Kırgızistan ve Tacikistan’a

⁷⁴ Andrew Segars, “Nation-Building in Turkey and Uzbekistan”, Tom Everett-Heath (der.), *Central Asia: Aspects of Transition*, Londra, Routledge Curzon, 2003, s. 91.

⁷⁵ Maria Eva Subtelny, “The Symbiosis of Turk and Tajik”, Beatrice Manz (der.), *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Westview Press, 1994, s. 56.

⁷⁶ Bu anlayışa göre, yaşam tarzları ve uygarlıkları, Tacikleri İranlılardan çok Özbeklere yakın kılmaktadır. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 334.

⁷⁷ Winrow, “Turkey and Central Asia”, s. 199. Bazı araştırmacılar Taciklerle diğer Orta Asya halklarını birbirinden ayıran en önemli farkın dil olduğunu öne sürmektedirler. Bu konuda bkz., Richard N. Frye, *The Heritage of Central Asia*, Princeton, New Jersey, Marcus Weiner Publishers, 1996, s. 4. Fakat bu durumun 1930’lu yıllara dek geçerli olmadığını ve pek çok Tacik ve Özbek’in iki dilli olduğunu da vurgulamak gerekir.

⁷⁸ Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 349.

⁷⁹ Winrow, “Turkey and Central Asia”, s. 202.

⁸⁰ “Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer’in Tacikistan ve Gürcistan’a Resmi Ziyaretlerinden Önce Basına Yaptıkları Açıklama”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Kasım 2001, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/hk/01/11/01.htm>.

⁸¹ Ibid.

gideceğini belirterek, Türkiye'nin her iki ülkeyle de tarihi ve kültürel bağları olduğunu vurgulamıştır. Kırgızistan ve Tacikistan ile Türkiye arasında hiç bir sorunun olmadığını kaydeden Erdoğan, Avrasya bölgesini "işbirliği ve dayanışma coğrafyası" olarak kabul ettiklerini belirterek, "kardeş Orta Asya cumhuriyetleri ile ikili işbirliğine atılmak istiyoruz" demiştir.⁸²

Tacikistan'daki Siyasal Uzlaşma

Sivil savaş sonrasında Tacikistan'da oluşan siyasal uzlaşma, Tacikistan'ın diğer Orta Asya ülkeleri ve belki de tüm İslam dünyası içinde (Türkiye dışta tutulmak kaydıyla) kendine özgü bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra kurulan *Tacikistan İslami Yeniden Doğuş Partisi (TIYDP)* ilk yıllarında barışçıl yöntemler kullanarak ve sistem dışı bir parti olmayı reddederek, ılımlı, uzlaşmacı ve demokratik bir söylemi benimsemişti. Buna göre Tacikistan laik bir ülkedi ve diğer demokratik parti ve gruplarla ortak hareket etmek gerekiyordu. Hatta partinin önde gelen liderlerinden ve aynı zamanda ülkenin en üst düzey din görevlisi olan Ekber Törecazade bağımsızlığın ilk yıllarında büyük övgü almış olan "Türkiye modeline" ilişkin olarak, Taciklerin İran'ı değil, Türkiye'yi örnek almalarını istemişti.⁸³

Bazı araştırmacılara göre Orta Asya'nın en dindar halkı olan Taciklerin⁸⁴ bağımsızlık sonrası dönemde yaşadıkları politik gelişmeler ilgi çekicidir. Tacikistan, tüm diğer Orta Asya ülkeleri içinde muhalif grupların daha 1991'de seçimlere görece daha özgür katılabildiği ve koalisyonda yer alabildiği ilk (ve tek) ülkedir. Bu durum Tacikistan'ı ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bir diğer deyişle, İslamiyet'in etkisinin en güçlü olduğu ve siyasal İslam'ın en etkin biçimde örgütlendiği bu ülke, kendine özgü bir "kültür ve ideoloji bileşimi" oluşturmuştur.⁸⁵ İç savaşın ilk evresi bittikten ve Tacik hükümeti ile Birleşik Tacik Muhalefeti arasında başlatılan görüşmelerin sonuçlanmasının ardından, 27 Haziran 1997'de imzalanan barış anlaşması, birbirine zıt siyasal oluşumları biraraya getiren ve ortak bir anlayışta birleştiren önemli bir belgeydi. Nitekim, Tacik hükümetine göre bu anlaşma, Taciklerin nasıl görüşme yapılacağını öğrenmeleri sonucu elde edilen ve tüm dünya için örnek oluşturabilecek bir "siyasal olgunlaşma"ydı.⁸⁶

⁸² <http://www.pressturk.com/haberler/1066721565.php>.

⁸³ Karpaz, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 319-320.

⁸⁴ Alexei Malashenko, "Islam in Central Asia", Allison/Johnson (der.), *Central Asian Security*, s. 51.

⁸⁵ Gökay/Langhorne, *Turkey and the New States of the Caucasus and Central Asia*, s. 13-14.

⁸⁶ Jonathan Zartman, "Social Construction in Conflict Resolution: Observations of the Tajikistan Peace Agreement", Central Eurasian Studies Society (CESS) tarafından 17-20 Ekim 2002'de Wisconsin Üniversitesi'nde düzenlenen konferansta sunulan bildiri.

Türkiye açısından da iç savaşın sonuçlanma aşamasına gelmesi ilişkileri canlandırmıştır. 1995'de Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Tacikistan'a yapılan ziyaretin, Tacik hükümeti ile muhalif güçler arasında gerçekleştirilen ateşkes anlaşmasından kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olması önemlidir.⁸⁷ Mayıs 1996'da Tacikistan devlet başkanı Rahmanov'un resmi ziyareti sırasında Türkiye'nin, Tacikistan'ın iç savaş sonrası dönemde gerçekleştirmek istediği reform ve yeniden yapılanma sürecine katkı sağlamak istediği belirtildi. Cumhurbaşkanı Demirel de Türkiye'nin "barış ve demokrasiyi" gerçekleştirmek isteyen "Tacik kardeşlerimize" her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu belirtti.⁸⁸

4 Nisan 2000'de temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen Tacikistan Nakliye ve Karayolları Ekonomisi Bakanı Faruk Muhiddinov'u makamında ağırlayan devlet bakanı Abdulhaluk Mehmet Çay, "Tacikistan ile ilişkilerimiz çok eskilere dayanıyor. Biz dostluğumuzu daha ileri götürmek ve ilişkilerimizin tarihi boyutunu da gündeme getirmek için bir sempozyum düzenlemek istiyoruz" şeklinde konuştu. Bakan Çay, Enver Paşa'nın çalışmalarına Tacik halkının büyük destek verdiğini hatırlatarak, söz konusu sempozyumun Enver Paşa'nın ölüm yıldönümü olan 4 Ağustos'ta düzenlenebileceğini söyledi. Devlet bakanı sözlerini Tacikistan'daki seçim sürecinin tamamlanmasının iki ülke ilişkilerini çok daha ileri boyutlara götürmesi dileği ile bitirdi.⁸⁹

Bölgesel İstikrar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'nın güvenli ve istikrarlı bir bölge olması önem kazanmış, konu, özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından, giderek artan bir biçimde gündemdeki yerini korumuştur. Bu bağlamda Orta Asya genelinde en çok üzerinde durulan sorunların başında radikal İslamcı terör ve sınır sorunları gelmektedir. Tacikistan ise, her iki sorun için de önemli bir kilit noktasıdır. Bu açıdan bakıldığında Tacikistan Orta Asya'nın istikrarı açısından çok önemli bir konumdadır.

Duruma radikal İslamcı terör açısından bakıldığında, Tacikistan'da demokratik yollarla ve yasal bir parti olarak iktidara gelen TİYDP'nin, Orta Asya'da istikrarın korunması için en büyük umut olduğu öne

⁸⁷ http://www.b_info.com/places/Turkey/news/95-09/sept11.tdn.

⁸⁸ "Turkey Eager to Help Reconstruction of Tajikistan", *Turkish Press Review*, 7 Mayıs 1996, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/CHR/ING/05/96x05x07.TXT>.

⁸⁹ *Polis Haftası*, 4 Nisan 2004, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/HABERANADOLU/HABER-ANA/2000/04/HA00X04X04.HTM>.

sürülmüştür.⁹⁰ Fakat, TİYDP'nin 1997'den bu yana etkinliğini yavaş yavaş yitirmekte olduğu da belirtilmelidir. Bugün için 14 yıldır aktif olarak Tacikistan'ın iç politikasına damgasını vurmuş olan TİYDP'nin gücünü giderek yitirdiği söylenebilir. Özellikle 27 Şubat 2000'de yapılan parlamento seçimlerinde sadece 2 milletvekili kazanmasından sonra TİYDP'nin ılımlı çizgisini yeterli bulmayan bazı radikal grupların partiyi zayıflatmaya başladığı öne sürülebilir.⁹¹

1991'den beri Rus birlikleri tarafından korunan Tacik-Afgan sınırının da bölgenin ciddi bir istikrarsızlık kaynağı olduğu belirtilmektedir.⁹² Bu bölgede tam koruma halen sağlanamamıştır. Bu durum, Afganistan'da yetiştirilip depolanan uyuşturucuyu dünya pazarlarına ulaştırmak için Tacikistan topraklarını geçiş yolu olarak kullanan uluslararası uyuşturucu tüccarlarının ve silah kaçakçılarının işine yaramaktadır. 19 Mayıs 2003'de başkent Duşanbe'de biraraya gelen Amerikalı ve Avrupalı sınır güvenlik uzmanları toplantısında Tacikistan Devlet Başkanı Rahmanov Tacikistan'ın uyuşturucu ticaretini tek başına önlemesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve bu konuda uluslararası işbirliğinin gerekliliğinin altını çizmiştir.⁹³

Sonuç

Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkiler, bağımsızlıktan hemen sonraki ilk dönemde, Orta Asya'daki diğer ülkelere oranla daha yavaş ve kısıtlı bir ortam içinde yürütüldü, fakat bu tutum zaman içerisinde yavaş yavaş terkedildi.

Öte yandan Tacikistan da 1991'den bu yana gerek diğer Orta Asya ülkeleri, gerekse de bölge ülkeleriyle ilişkilerinde dengeli ve temkinli davranmış, tek taraflı ve tek bir ülkeye odaklanan bir dış politika izlemek yerine, tüm komşu ülkelerle karşılıklı ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁹⁴ Bu bağlamda "Türkiye modeli" bir dönem ilgi çekse bile, bir süre sonra çekim noktası olmaktan çıkmış, fakat İran tarafından Tacikistan'a yönelik olarak zaman zaman vurgulanan "Farsi" kökenli olma özelliği de bu

⁹⁰ Ahmed Rashid, *The Rise of Militant Islam in Central Asia*, New Haven, Yale University Press, 2002, s. 8.

⁹¹ <http://www.eurasianet.org/departments/qanda/articles/eav021302>. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar Akçalı, "Orta Asya'da İslami Uyanış, Radikal İslami Hareketler ve Bu Hareketlerin Bölge Politikasına Etkileri", Pınar Akçalı ve Ertan Efeğil (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Millet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s.155-156.

⁹² Eugene Rumer, "Fear and loathing in the 'stans'", *Christian Science Monitor*, Cilt 92, No 8, 2 Ağustos 2000, s. 11.

⁹³ Fazıl A. Burget, "Tacikistan'ın Sınır Güvenliği ve Afganistan'dan Dünyayı Tehdit Eden Beyaz Tehlike: Uyuşturucu Ticareti", http://www.avsam.org/haftalikanaliz/26-30_05_2003/main.htm.

⁹⁴ Peimani, *Security and the Future of Central Asia*, s. 31.

ülkede çok fazla yankı bulamamıştır.⁹⁵ Öte yandan, Rusya ile Sovyet döneminden kalan özel ilişkilerin bağımsızlık sonrasında da özellikle güvenlik alanında devam ettiği görülmektedir.

Sovyet sonrası dönemde Tacikistan ekonomisi tarıma dayalı bir yapı, dış yardım gereksinimi, komşularla ekonomik ilişkilerin çoğunlukla takasa dayalı oluşu, servis sektörünün küçüklüğü ve iç pazarların gelişmemiş olması gibi nedenlerle pek çok zorlukla karşılaşmıştı⁹⁶ Bu etkenler Türkiye'nin de Tacikistan'la ilişkilerini geliştirmesine uzun süre engel olmuştur. Ortaya çıkabilecek fırsat ve olanaklar da öncelikle bu ülkedeki iç savaş ve Türkiye'nin ilk dönem Orta Asya politikalarının daha çok Türk/Türki cumhuriyetlere odaklanması nedeniyle değerlendirilememiştir.

Tacikistan ile Türkiye arasında şu ana dek geliştirilen ilişkiler üç ana grupta ele alınabilir: Ticaret hacmi, yatırımlar ve krediler. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1992-1999 döneminde genel olarak sınırlı bir düzeyde kalmış ve yıldan yıla dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000'den başlayarak canlanmaya yüz tutan ticari ilişkiler, biraz daha özenle daha da geliştirilebilir ve iki ülke arasındaki dış ticaret belirli ürünlerle sınırlı kalmayıp, çeşitlendirilebilir. Benzer şekilde iki ülke arasındaki yatırımlar da hem beklenen düzeyin altındadır, hem de çeşitliliği azdır. Son olarak Tacikistan'a açılan kredi miktarı yükseltilebilir. Eximbank tarafından 1993'de açılan ve henüz tamamı kullanılmamış olan 50 milyon dolarlık kredinin yeni yatırımlar için kullanımı özendirilebilir.

Türkiye'nin Tacikistan ile ilişkilerinde yalnızca mevcut alanlarda değil, başka alanlarda da işbirliği olanaklarını geliştirmesi mümkündür. Bu olanakların en başında enerji gelmektedir. Tacikistan'daki elektrik enerjisi açığı nedeniyle alüminyum fabrikaları kapasitelerinin çok altında çalışmaktadır. Buna ek olarak, altyapı eksikliği nedeniyle mevcut enerji potansiyelinin de yalnızca %5'lik bir kısmı değerlendirilebilmektedir. Tacikistan Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yetkilileri bu açığın 80 milyon dolarlık bir baraj inşaatı ile kapatılabileceğini belirtmişlerdir.⁹⁷ Türkiye bu konudaki deneyimiyle Tacikistan'a önemli miktarda destek verebilecek durumdadır. Bunun yanı sıra, Tacikistan hükümeti güneş enerjisi konusunda da Türkiye'den yardım ve işbirliği konusunda destek istemiştir.⁹⁸ Ayrıca, su kaynakları açısından zengin olan Tacikistan'ın mevcut su kaynaklarını geliştirmek konusunda da yardıma gereksinimi vardır. Bu amaçla Türkiye su kaynaklarının nasıl daha verimli

⁹⁵ Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, s. 315.

⁹⁶ Gleason, "The Politics of Counterinsurgency in Central Asia", s. 6.

⁹⁷ <http://www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=TCK>.

⁹⁸ <http://www.deik.org.tr/bultenler/2004/5/04831tacikistan-ekim2003.pfd>.

değerlendirilebileceği konusunda kendi deneyimlerini Tacikistan'la paylaşabilir.

Bir diğer önemli alan ülke ekonomisinde en büyük paya sahip olan tarım sektöründe yapılabilecek işbirliğidir. Pamuk, et ve süt ürünlerinin işlenmesi, paketlenmesi ve dışarıya satılması gibi alanlarda ortak çalışmalar yapılabilir. Bu alanlarda yetkinliğe ulaşmış Türk sanayicileri Tacikistan'da entegre tesisler kurmaya özendirilebilir.

Ulaşım hizmetleri de öncelikli olarak el atılması gereken alanlardandır. Tacikistan, karayolları ve demiryollarının modernizasyonu ve yeni hatların açılmasına gereksinim duymaktadır. Ayrıca Türkiye ile Tacikistan arasındaki hava ulaşımı olanakları oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılıklar ortadan kaldırılabilir.⁹⁹

Tacikistan'ın dünya ile bütünleşmesine katkıda bulunması bakımından iletişim olanaklarının da artırılması gerekmektedir. Halen her 100 kişiye ortalama dört telefon hattının düştüğü ve internet altyapısının gelişmemiş olduğu ülkede bu durum önemli bir sorun oluşturmaktadır.¹⁰⁰

Bir diğer alan da finans sektörü ile ilgilidir. Bankacılık ve sigortacılık Tacikistan'da oldukça zayıftır. Bu konularda Türkiye Tacikistan'la danışmanlık ve işbirliği yapabilir.¹⁰¹ Bu alanlar dışında Tacikistan, su arıtma sistemlerine ve özellikle dağ turizmini geliştirebilmek için altpayı ve konaklama tesislerine gereksinim duymaktadır.

Sonuç olarak bugün için Türkiye-Tacikistan ilişkilerinin "daha gerçekçi ve akılcı bir zemine oturtulması" gündeme gelmiştir.¹⁰² Bu çerçevede geliştirilebilecek

pek çok olanak, Türkiye'nin Tacikistan'ı bölgenin ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başlaması ile önemli ölçüde artış göstermiştir. Fakat mevcut ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve Türkiye açısından Tacikistan'ın en az diğer Orta Asya ülkeleri kadar öncelikli bir konuma gelmesi için gerekli koşulların yaratılmasının önünde belli engeller olduğu da vurgulanmalıdır. Tacikistan'a yapılan dış yatırımların düşük olması nedeniyle az harcama ve kısıtlı sermaye ile çok yol alınabilir. Ama alım gücü yüksek olmayan Tacikler'in kısa sürede etkin bir pazar oluşturacak ekonomik güce sahip olmadığı da açıktır. Bu durumda, yatırımcılar ve/veya Türk devletinin Tacikistan'a ilişkin politikaları da sınırlı kalmakta ve bir tür kısır döngü oluşmaktadır.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Harmancı, *Tacikistan Ülke Araştırması*, s. 66-71.

¹⁰² Sami Kohen, "Orta Asya Açılımı", *Milliyet*, 25 Ekim 2003, <http://www.milliyet.com.tr/2003/10/25/yazar/kohen.html>.

Kaynakça

- Akçalı, Pınar, "Orta Asya'da İslami Uyanış, Radikal İslami Hareketler ve Bu Hareketlerin Bölge Politikasına Etkileri", Pınar Akçalı ve Ertan Efeğil (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2003, s.129-167.
- Aydın, Mustafa, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Ankara, Liberte Yayınları, 2001, s.271-291.
- Bal, İdris, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi", İdris Bal (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa Basım Dağıtım, 2001, s.327-344.
- DPT Yayınları, *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2000.
- Frye, Richard N, *The Heritage of Central Asia*, Princeton, New Jersey, Marcus Weiner Publishers, 1996.
- Ertürk, Korkut A, "Introduction", Korkut A. Ertürk (der.), *Rethinking Central Asia: Non-Eurocentric Studies in History, Social Structure and Identity*, İngiltere, Ithaca Press, 1999, s.1-10.
- Gleason, Gregory. "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", *Europe-Asia Studies*, Cilt 53, No. 7, 2001, s.1077-1095.
- Gleason, Gregory. "Power-sharing in Tajikistan: Political Compromise and Regional Instability", *Conflict, Security and Development*, Cilt 1, No. 3, 2001, s. 125-134.
- Gleason, Gregory, "The Politics of Counterinsurgency in Central Asia", *Problems of Post-Communism*, Cilt 49, No. 2, Mart-Nisan 2002, s.2-14.
- Gökay, Bülent ve Langhorne, Richard. *Turkey and the New States of the Caucasus and Central Asia*, Londra, HMSO Yayınları, 1996.
- Harmancı, Mehmet. *Tacikistan Ülke Araştırması*, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası, 1996.
- Hiro, Dilip, *Between Marx and Muhammed: The Changing Face of Central Asia*, Londra: Harper Collins Publishers, 1995.
- Izvorski, Ivalio ve Gürgen, Emine, "Growth, Employment and Real Incomes", Emine Gürgen ve diğerleri (der.), *Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan*, Washington D.C, IMF Occasional Paper: 183, 1999, s.9-15.
- Johnson, Lena. *The Tajik Civil War: A Challenge to Russian Policy*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1998.

- Karpat, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya*, (çev. Hakan Gür) Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Malashenko, Alexei. "Islam in Central Asia", Roy Allison ve Lena Johnson (der.), *Central Asian Security*, Londra, Royal Institute of International Affairs, s.49-68.
- Keith Martin, *Tajikistan: Civil War Without End*, RFE/RL Research Report, Cilt 2, No. 33, 20 Ağustos 1993, s. 18-29.
- Peimani, Hooman, *Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia*, Londra, Praeger, 1998.
- Pomfret, Richard, *Central Asia Turns South?: Trade Relations in Transition*, Great Britain, The Royal Institute of International Affairs, 1998.
- Rashid, Ahmed, *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?*, Londra, Zed Books, 1994.
- Rashid, Ahmed, *The Rise of Militant Islam in Central Asia*, New Haven, Yale University Press, 2002.
- Rumer, Eugene, "Fear and loathing in the 'stans'" *Christian Science Monitor*, Cilt 92 No. 8, 2 Ağustos 2000.
- Sander, Oral, "Türkiye ve Türk Dünyası", Melek Fırat (der.), *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s.255-268.
- Segars, Andrew, "Nation-Building in Turkey and Uzbekistan", Tom Everett-Heath (der.), *Central Asia: Aspects of Transition*, Londra, RoutledgeCurzon, 2003, s.80-105.
- Solak, Fahri, "Orta Asya Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları", Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul, 1998, s.287-339.
- Subtelny, Maria Eva, "The Symbiosis of Turk and Tajik", Beatrice Manz (der.), *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Westview Press, 1994, s.45-61.
- Winrow, Gareth M, "Turkey and Central Asia", Roy Allison ve Lena Johnson (der.), *Central Asian Security*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 2001, s.49-68.
- Winrow, Gareth M, "Turkey and the Newly Independent Countries of Central Asia and the Transcaucasus", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, ABD, Lynne Reiner Publishers, Inc., 2001, s.173-188.
- Winrow, Gareth M, "Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası", Alan Makovsky ve Sabri Soyarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, 2002, s. 157-177.
- World Bank, *Tajikistan: A World Bank Country Study*, Washington DC, 1994.